

ФРОНТИР

ЄВГЕНІЯ ГЕНОВА

КРИМСЬКОТАТАРСЬКІ РОДИНИ

Харків
«ФОЛІО»
2024

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

ВСТУП

У дідуса смагляве зморшкувате обличчя, маленьке, наче кулачок. Так і хочеться порівняти його з печеним яблучком, але це надто заяложена метафора, мені треба придумати щось краще. Проте краще не придумується, бо в голові — абрикоси.

— Я пам'ятаю абрикоси. Уже пацанчиком був, мабуть, років п'ять від сили. А от хату не пам'ятаю. І діда з бабою. Хоч убий. Мені завжди так гірко було від цього! А от абрикоси все життя пам'ятаю. Таких я ніколи більше не куштував. Дерево, гадаю, посадив дід. Воно росло коло хати, якої я не пам'ятаю. І от ти береш з чиїхось дорослих рук ту абрикосину... А всередині наче сонце. І з неба мені світить сонце, і наче з абрикоси воно теж світить. Розламуєш — по пальцях тече сік, облизуєш їх швиденько, а він все одно тече. Найсолодший у світі, солодший за мед. А запах... не знаю, з чим порівняти. Я той смак і нині відчуваю в роті. Дід і баба, і моя мама не пережили депортації. А я пережив і повернувся додому. У мене є абрикоси в саду. Але не такі. Мабуть, тому, що те дерево лишилося з дідом.

Я стою серед нечисленних мітингувальників у центрі одного з кримських міст. Біля пам'ятного знака майорять кілька блакитних прапорів. Старенький, з яким

я говорю про абрикоси, відійшов у затінок великого дерева, бо травневе сонце вже припікає. Нудні промови чиновників ніхто не слухає, учасники вкотре відбувають обов'язковий захід. Після мітингу, коли посадовці повертаються до кабінетів, дідусь довго сидить біля пам'ятного каменю і мовчить.

* * *

Моя сусідка по палаті — кримська татарка. Довгими днями й вечорами ми говоримо не про хвороби й лікування, а про життя її родини. Діляра іноді плаче, іноді — сміється, іноді ми обидві замовкаємо, бо не маємо слів.

— Я народилася в депортації, в Узбекистані. Наприкінці 1980-х працювала касиркою в аптеці. Коли почалися мітинги за право на повернення кримськотатарського народу на Батьківщину, я не пропускала жодного. Збиралися ми кожні вихідні. І ось одного разу прийшов завідувач і сказав, що тепер ми працюємо у суботу та неділю. «Як так? Чому?» — здивувалася я. «Тому, Діляро, щоб ти на ваші мітинги не ходила, але це між нами. Так скрізь тепер буде», — пояснив він. Я йому сказала, що в неділю зможу працювати лише до обіду, бо в мене четверо дітей. Він погодився. І от я в неділю касу зачинила, за риг повернула — і на мітинг. А йому потім сказала: «Ти — узбек, а я — кримська татарка. Хто ми без своїх народів? Якщо я не буду зі своїм народом, то й народ зі мною не буде у важку годину». Він нічого не сказав. А потім ми повернулися. Мій тато не дожив до цього, а мамі пощастило дихати повітрям Батьківщини. Нові господарі не пустили її у власний будинок. Тоді вона сіла біля двору й гладила землю.

Він показує мені невеличку камеру відеоспостереження, яка «дивиться» у двір. Пояснює, стенивши плечима:

— Таку камеру мусить мати кожен, хто вважає Крим окупованим. Ось тут, на кухні, поставили монітор. Щось робиш — каву п'єш, обід готуєш чи просто книжку читаєш — монітор перед очима. А це — найпростіший кнопковий телефон. Якщо натиснути одну кнопку, то піде розсилка знайомим, що в мене обшук. Щось я вас геть налякав, старий дурень. Ви пийте, пийте каву... Густа, запашна кава, найчорніша у світі й найсмачніша, п'ється у тиші. І солодощі беріть — у нас не годиться без пригощання.

Гостинний господар пережив не один обшук фсб і готовий пережити наступні. Ми зустрічаємося у нього вдома потайки, увечері. Надворі 2016 рік. Крим понад два роки окупований, і вулиці його вечірніх міст небезпечно порожні. Випадкові перехожі підіймають коміри зимових курток, насувають каптури й ховають руки в кишенях. Хтось із них сьогодні ночуватиме вдома востаннє. Бо ще хтось сьогодні ввечері напише донос на сусідів.

— Не минуло й кількох тижнів, як мене у дворі погукав сусід. Ми жили поруч майже тридцять років, відтоді, як моя родина повернулася в Крим з депортації. Нормально завжди спілкувалися. Тож коли він мені сказав берегти телевізор, я спочатку не второпав про що йдеться. Телевізор? А що з ним? «Я такий давно хотів. Великий», — пояснив він. Я все одно не міг зрозуміти. Тоді він пояснив максимально зрозуміло: «Я житиму у твоєму домі, коли тебе вивезуть звідси, смердючий татарський ублюдок». А ми ж з ним ніколи не те що не посварилися — кривого слова один одному не сказали, — каже сивочолий чоловік.

Йому вже доводиться докладати трохи більше зусиль, ніж раніше, щоб рівно тримати спину. Проте він щоразу розправляє худорляві плечі. Сьогодні він п'є каву вдома, а завтра буде як буде. Він готовий.

* * *

Перші розповіді з життя кримськотатарських родин мені довелося почути у 2009–2010 роках. Раніше знала щось про історію цього народу з українських підручників: трохи про Кафу, трохи про битви часів Хмельницького, трохи — про депортацію. Ніде й ніколи, окрім на їхній Батьківщині, я не чула образ на адресу кримськотатарського народу. Саме в Криму, у тамтешніх зросійщених містах і селах, давнішні назви яких викорінювалися російською імперією та радянською владою, у будинках, в які після 18 травня 1944-го заселилися чужинці, було заведено говорити образливі слова. Ненавидіти. Насміхатися над вірою, одягом, кольором шкіри, мовою. Це було неймовірно й дико. Я навіть не могла уявити, що в наш час дитину в школі можна безкарно назвати «брудною татарвою». Що у XXI столітті можна окупувати — вкотре — їхню землю і знову виселяти людей з домівок.

Їхні історії зачіпають за живе. Неможливо не почути передсмертний крик юнака, якого страчують у середині XIX століття: «Мусульмани й християни, будьте свідками, як мене несправедливо повісять!» Неможливо не зажагнути пригорнути п'ятирічну Хатідже, яку енкаведисти привели в камеру, де катують її батька, щоб вона видала його. Неможливо не побачити ту шовковицю з недостиглими ягодами, і дітей під нею — знесилених, виснажених голо-

дом, які помирають у муках, наївшись соковитих плодів. Неможливо не стиснути кулаки, коли чуєш такі слова: «Мені набридло бути жертвою. Я пообіцяла собі, що живою не дамся, і з собою заберу хоч когось з окупантів на той світ».

Про що ці історії? Напевно, про любов. Безмежну, вірну, яка ніколи не минає. Напевно, про силу. Яка не дає зігнути плечі, скотитися сльозині й здатися. Напевно, ці історії про віру. У себе і свій народ, у свій дім і свою мету, у Бога і свою землю. Слухаючи ці історії, хочеться плакати, кричати й гніватися, ненавидіти й проклинати. Слухати й записувати їх — велика відповідальність. За кожне слово, за кожен доторк до болю, за кожную сльозину, яка виступає на очах. Тому найбільше хочеться любити й вірити так само віддано, сильно й непереборно.

Це історії, розказані різними людьми, про життєві шляхи їхніх родин. Про кілька поколінь поспіль, кожне з яких втрачало дім через репресії, розкуркулення, війну, депортацію, окупацію... Про те, як це — знову й знову посеред голого степу місити глину, возити пісок, носити цеглу — будувати свій дім. «Ми ж дуже схожі. Українці й кримські татари. Вас морили голодом, а ви на кожному клаптику землі, знову й знову, під обстрілами сієте хліб і годуєте ним не тільки себе, а й світ. У нас кожне покоління виганяли з дому, а ми знову й знову будуємо. Ми — вічні будівельники, ви — вічні годувальники», — кажуть мені нащадки вцілілих у Голодному степу Узбекистану й на лісоповалах Уралу.

Напевно, відчуття цю спорідненість душ особливо важливо для всіх нас нині. Бо ми вступили в битву з тими, хто заходив у хати наших пращурів і вивертав на землю їхню їжу, хто забирив останню зернину й викидав мертві тіла

з брудних товарняків, хто розстрілював і засилав у табори. У нас спільна генетична пам'ять, і тому нам легко відчути те, що відчуває людина поруч. Яка завжди прагне повертатися додому, попри налагоджене стабільне життя, достаток і впевненість у завтрашньому дні на чужині. Навіть якщо ти народився далеко від рідної землі, твій дім на Батьківщині.

Qırımnda yaşa! — говорять кримські татари. Це означає — Живи в Криму!

ДІМ, В ЯКОМУ ЖИВУТЬ ЖІНКИ

Березень на Одещині дуже схожий на листопад, тільки з надією. Я іду звичайною сільською вулицею, міряючи кроками сірий асфальт під похмурым небом і намагаючись сховати руки глибше в кишені. Одночасно помічаю яскраво-жовті крокуси на кимсь дбайливо обкопаній клумбі, або, як тут кажуть, — палісаднику та пильную, чи не вхопить за ногу отой кудлатий пес, котрий теж наглядає за мною. На телефон раз у раз надходять новинні сповіщення. В одному йдеться про те, що сьогодні, 18 березня, президент російської федерації владімір путін відвідав окупований Крим на знак річниці окупації. Я пробігаю очима текст не зупиняючись, бо в кінці вулиці на мене чекає темноволоса дівчина Венера.

Разом ми прямуємо до маленького будиночка. Ледь ступаємо на подвір'я, як здіймається неймовірний гавкіт: двоє невеличких псів старанно відпрацьовують свій хліб і водночас привітно помахують хвостами.

— Вони не вкусять, — каже мама моєї супутниці Гульнара Сейдаметова, яка зустрічає нас на ганку.

Заходимо до будинку й розташовуємося довкола столу на затишній кухні. Поки Венера розливає чай, до нас приєднуються інші дочки Гульнари — Зарема та Софія. Четверта донька Ельзара має прийти згодом. Гульнара

помітно нервує. Вона воліла б, щоб журналісти ніколи їй не телефонували, і вона так ніколи й не дізналася б, що таке інтерв'ю. Радіє, що не буде камери, полегшено видихає. Десь у середині нашої розмови Софійка виходить і повертається з немовлям на руках. Це — дочка Зареми Евеліна.

— У вас дім жінок, — кажу я.

— Жінок, які чекають, — додає Гульнара.

П'ятеро жінок чекають, коли можна буде повернутися додому, на межу між Кримом і «материковою» Україною, де вони прожили все своє минуле життя. Вони чекають з війни чоловіка Зареми, який захищає Україну від окупантів. Чекають на перемогу й можливість провідати родичів у Криму. Чекають, коли приїдуть у гості побратими їхнього Асана — чоловіка Гульнари, батька сестер і дідуса маленької Евеліни. І коли вони скажуть на його могилі: «Асане, Крим твій. Ти так чекав на цю мить».

Надіє та Шаїб

Батьки Гульнари — Надіє та Шаїб народилися в Узбекистані, колишній радянській республіці, яка стала основним місцем примусового проживання для депортованих у 1944 році кримських татар. Шахрисабз — одне з найстаріших міст Центральної Азії, стало місцем народження і для Гульнари. Утім, скільки вона себе пам'ятає, її родина завжди мріяла повернутися додому.

— У Шахрисабзі мама була вчителькою англійської мови в школі, тато працював в Державтоінспекції. Життя плинуло спокійно, розмірено. Можна сказати, у нас все було. Стороння людина, певно, сказала б, що ми щасливі,